

УДК 373.5.015.31:34

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Анатолій Дем'яненко

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького***Анотація:**

У статті порушено важливу проблему правового виховання підлітків, яка сьогодні є однією з провідних у розвитку особистості громадянина, оскільки правове виховання, досягнення високої правової культури – одна з умов поступового розвитку держави. Від рівня правової вихованості підлітків, як головного чинника правомірної поведінки, певною мірою залежить питання розв'язання проблем криміналізації на профілактичному рівні, а також налагодження міжособистісної взаємодії, побудова індивідуальної траєкторії для успішного майбутнього життя. У статті також розглянуто термінологічний апарат дослідження, висвітлено різні проблеми, з якими стикаються підлітки по всьому світу. З'ясовано, що як американські, так і європейські педагоги прагнуть досягти бажаного результату в правовиховній роботі з молоддю, сформувані її правову культуру, правову компетентність тощо. Наголошено на взаємозв'язку моралі і права в суспільстві, презентовано новітні дослідження правового виховання, підкреслено необхідність подальших теоретичних розробок у цьому напрямі на міждисциплінарному рівні. Акцентовано на тому, що процес правового виховання підлітків має бути зосередженим на інноваційних виховних технологіях, розвитку міжособистісних стосунків підлітків, на обговоренні правових дій та проблем, що безпосередньо пов'язані з підлітковим віком. Доведено, що для розв'язання питань, пов'язаних із правовим вихованням підлітків, необхідним також є науковий пошук у таких сферах, як психологія розвитку, сімейне виховання, охорона здоров'я, соціальна робота, освітня і соціальна політика.

Аннотация:

Демьяненко Анатолий. Правовое воспитание подростков как научная проблема.

В статье раскрывается важная проблема правового воспитания подростков, которая сегодня является одной из ведущих в развитии личности гражданина, поскольку правовое воспитание, достижение высокой правовой культуры – одно из условий постепенного развития страны. От уровня правовой воспитанности подростков, как главного фактора правомерного поведения, в определенной степени зависит вопрос решения проблем криминализации молодежи на профилактическом уровне, а также налаживание межличностного взаимодействия и построение индивидуальной траектории для будущей успешной жизни. В статье рассматривается терминологический аппарат, освещаются различные проблемы, с которыми сталкиваются подростки по всему миру. Определено, что и американские, и европейские педагоги стремятся достичь желаемого результата в правовоспитательной работе с молодежью, сформировать её правовую культуру, правовую компетентность. Подчеркнута взаимосвязь морали и права в обществе, представлены новейшие исследования правового воспитания, указано на необходимость дальнейших теоретических разработок в этом направлении на междисциплинарном уровне. Акцентировано на том, что процесс правового воспитания подростков должен быть сосредоточенным на инновационных воспитательных технологиях, развитии межличностных отношений подростков, на обсуждении правовых действий и проблем, непосредственно касающихся подросткового возраста. Доказано, что для решения вопросов, связанных с правовым воспитанием подростков, необходим также научный поиск в таких сферах, как психология развития, семейное воспитание, здравоохранение, социальная работа, образовательная и социальная политика.

Resume:

Demianenko Anatolii. Legal education of adolescents as a scientific problem.

The article reveals an important problem of legal education of adolescents. The author proves that the legal education of adolescents today occupies one of the leading places in the development of the personality of a citizen of their state, and that is why legal education, the achievement of a high legal culture should be considered one of the conditions for the progressive development of the country. The level of legal education of adolescents, as the main factor of lawful behavior, to a certain extent determines the issue of solving the problems of criminalization of youth at a preventive level, as well as in their future - establishing interpersonal interaction, building an individual trajectory for a successful life. The article examines the terminological apparatus, presents various problems faced by adolescents around the world. Both American and European educators seek to achieve the desired result in legal education work with young people, to form their legal culture and legal competence. The author emphasizes the relationship between morality and law in society, reveals the latest research in legal education, emphasizes the need for further theoretical developments in this direction at the interdisciplinary level. The author believes that the process of legal education of adolescents should be focused on innovative educational technologies, the development of interpersonal relationships of adolescents, on the discussion of legal answers to problems directly related to adolescent youth. The article proves that to solve the problems related to the legal education of adolescents, there is a need in further research in various fields, namely: developmental psychology, family education, health, social work, educational and social policy.

Ключові слова:

правове виховання; підлітки; молодіжна політика.

Ключевые слова:

правовое воспитание; подростки; молодежная политика.

Key words:

legal education, adolescents, youth policy.

Постановка проблеми. У досить не простих соціально-економічних умовах, що сьогодні супроводжують процеси розвитку особистості в Україні, розбудова правового виховання підлітків є дуже важливою. Представники багатьох країн виявляють увагу до цього процесу, що знайшло відображення як у міжнародних, так і в національних нормативно-правових документах, зокрема в Загальній декларації прав людини (1948 р.), Декларації прав дитини

(1959 р.), Конвенції про права дитини (1989 р.), Законі «Про охорону дитинства України», «Сімейному кодексі» та ін. Звернення до порушеної проблеми має бути комплексним, а особливий дослідницький інтерес на цьому етапі становить аналіз і узагальнення відповідної термінології. Розв'язання питань правового виховання підлітків є важливим для поглиблення теоретичних знань, що висвітлюють цю проблему в педагогічному аспекті, але, зважаючи на

комплексність виховного процесу, порушену проблему слід також розглядати в контексті таких наук, як філософія, етика, право, психологія, педагогіка, соціологія тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх наукових праць свідчить про те, що в них здебільшого порушені питання, пов'язані з набуттям правосвідомості, з поширенням знань про права людини, розвитком правової культури населення тощо. Натомість комплексне вивчення процесу правового виховання підлітків з урахуванням їхніх вікових особливостей на сьогодні є недостатнім. Значний інтерес у контексті нашого дослідження становлять праці вчених, присвячені питанням взаємозв'язку права і моралі (О. Дзьобань), правовому вихованню як цінності (В. Сухомлинський), процесу правового виховання (Л. Твердохліб), правовому вихованню як діяльності (В. Ковальський, М. Фіцула), правовому вихованню як системі (Г. Давидов) тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування поняття «правове виховання підлітків». Для досягнення мети визначено такі завдання: схарактеризувати термінологічні поля понять «виховання», «право», виявити основні лінії досліджень, що стосуються правового виховання підлітків, проаналізувати типові ознаки такого виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз терміна «правове виховання підлітків» доводить, що він складається з двох категорій – категорії «виховання підлітків» і категорії «право». Розглянемо ці дві категорії окремо, аби зрозуміти сутність і зміст цього терміна.

Так, термін «виховання» в роботах учених пояснюється як «процес олюднення, окультурення людини, яка на підставі сприйняття загальнолюдських і національних цінностей, цінностей національної та світової культури здатна займатися розбудовою свого самобутнього, неповторного культурного образу, що є суттєвим додатком до загального духовно-культурного портрету людства» [11]. Г. Шевченко підкреслює, що виховання має бути ціннісно орієнтованим і спрямованим «на невтомну працю над власним внутрішнім світом, ціннісною свідомістю, набуттям і привласненням системи загальнолюдських, національних і особистісних цінностей, які підносять особистість над буденністю життєвих ситуацій і формують піднесену, духовну, морально-естетичну картину власного світу, який керує життєтворчою діяльністю» [12, с. 293]. Отже, дослідниця доходить висновку, що виховання є процесом людинотворчості як «людини невтомної праці, людини високодуховної

і прекрасної» [12, с. 293]. О. Поліщук під вихованням розуміє «цілеспрямований процес переведення накопиченої людської культури в індивідуальну форму існування, коли зовнішнє (об'єктивне) стає змістом внутрішнього (суб'єктивного), тобто усвідомлюється конкретними людьми, щоб потім відобразитися в їхніх думках, поведінці, почуттях» [5, с. 567].

Виховання підлітків має розглядатися комплексно, міждисциплінарно, що підтверджують праці як українських, так і зарубіжних учених, присвячені, зокрема, проблемі правового виховання підлітків (В. Головченко [2], М. Кашук [4], В. Сухомлинський [8; 9] та ін.).

Так, для В. Сухомлинського було важливо, щоб процес виховання розпочинався змалку: «Ми домагаємося, – писав він, – щоб у дитини і підлітка боліло серце за те, що відбувається навколо неї і поряд з нею, щоб вона з дитинства пережила, відчула громадянські радощі, громадянські прикрощі» [8, с. 56], «щоб кожен вихованець ... відчув особисту причетність до долі народу, пройшов урок громадського піклування про інтереси народу, перехворів, перестраждав за те, що особисто його ніби не стосується» [9, с. 98]. Отже, педагог уважав за необхідне виховувати громадянина своєї держави як вільну особистість, що служить народу.

Сучасні дослідження зарубіжних учених доводять, що правове виховання підлітків має здійснюватися сьогодні з урахуванням мультидисциплінарного підходу. Наприклад, Мейке Вацлавік і Аліна Буркхолдер наголошують на тому, що виховання підлітків пов'язане насамперед з освітою і культурою. На матеріалі шести країн (Індія, Кенія, Німеччина, Бразилія, Японія, Данія) вони визначили декілька пов'язаних між собою тем і з'ясували, що найважливішим для сучасної системи освіти є задоволення індивідуальних потреб підлітків. Дослідники вважають, що до основних питань, які об'єднують виховання підлітків по всьому світу, належать: культурно-соціологічна перспектива підліткового віку, завдання підлітків на розвиток, основні виклики в підлітковому віці (зокрема й бідність), маркери культурної ідентичності, блоки та бар'єри у вихованні підлітків тощо. Слушною є також їхня думка про те, що підлітковий вік – ключовий етап у розвитку підлітків, що живуть у різних суспільствах. Так, за різного тлумачення розподілу вікових норм, слід зважати на те, що підлітковий вік є послідовним у життєвому циклі кожної людини, має певні завдання і можливості, нові перспективи. Серед соціальних завдань цього віку М. Вацлавік і А. Буркхолдер виокремлюють такі, як отримання диплома про

освіту, сексуальність, вибір шлюбного партнера тощо. Вказуючи на всі ці завдання і очікування, дослідники підкреслюють, що «підлітки також оцінюють власний розвиток і порівнюють себе зі своїми однолітками ..., а підлітковий вік завжди вбудований у нормативний контекст і розглядається як підготовча фаза успішного й орієнтованого на майбутнє способу життя» [15, с. 3].

Підлітки по-різному розуміють поняття права, а тому в контексті нашого дослідження необхідно з'ясувати значення цього терміна.

Термін «право» у словниках має різні тлумачення. Так, у філософській енциклопедії право розуміють як «сукупність встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки (норм), дотримання яких забезпечується заходами державного впливу, зокрема й примусом. За допомогою права клас або класи, у руках яких зосереджена державна влада, певним чином регламентують відносини й поведінку людей та їх колективів, закріплюють як обов'язковий, що охороняється законом, той лад суспільних відносин, який відповідає інтересам цих класів» [10, с. 331]. Як твердять автори енциклопедії, право є предметом вивчення різних наукових шкіл і дисциплін, зокрема філософії права, соціології права тощо, адже регулює устрій життя суспільства, його морально-правові норми. З огляду на це, уважаємо за потрібне зважати в нашому дослідженні й на цей аспект.

Доктор філософських наук, професор О. Дзьобань обстоює думку про взаємозалежність права і моралі в розвитку суспільства й уважає правове виховання «... головним чинником, який забезпечує успіх перетворень у правовій сфері нашого суспільства. У деяких випадках правове виховання, що має ціннісний сенс і наповнення, тягнеться глибше і далі правової свідомості, впливаючи на загальну культуру людей, виступаючи стрижнем формування особистості. Це зумовлено тісною взаємодією правових і етичних цінностей у процесі виховання загалом і правового виховання зокрема» [3, с. 179]. Дослідник зауважує, коли відбувається взаємодія людини з правом, то залишається певний слід у її свідомості, і це цілком сприяє вихованню такого феномену, як правова культура. Погоджуючись з цією думкою, наголосимо, що для підсилення й урізноманітнення процесу правового виховання підлітків насамперед необхідно обґрунтувати його теоретичні засади, визначити основні риси виховання правової людини. О. Дзьобань твердить, що право є універсальною формою «вираження і втілення свободи, справедливості, рівності, гуманізму в поведінці людей», тому в процесі організації правового виховання має

бути враховано інтелектуальний момент, який більше властивий праву, порівняно з такою універсальною формою, як мораль [3, с. 183].

У лексикографічних працях право розглядається як система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу або всього народу [6]. В «Юридичній енциклопедії» право визначається як система соціальних загальнообов'язкових норм. Їх дотримання та виконання має бути забезпечено державою. Саме право є ключовим у регулюванні правопорядку на всіх рівнях – національному, міжнародному [13]. Як свідчить аналіз наукових джерел, розвиток права тісно пов'язаний із розвитком держави. Саме завдяки праву підліток може вимагати від оточення, щоб воно поважало його права, виконувати власні обов'язки, робити важливі справи тощо.

Ще видатний педагог А. Макаренко порушив проблему виховання морально-правової відповідальності, вказавши на найпоширенішу помилку педагогів – ставлення до дітей як до об'єкта виховання. Він писав: «Ні, діти – це живі життя і життя прекрасні, а тому треба ставитися до них як до товаришів і громадян, треба бачити й поважати їхні права і обов'язки, право на радість і обов'язок відповідальності» [1, с. 134]. Отже, процес правового виховання є активним творенням морально-правового ідеалу, що вдосконалює морально-правову дійсність, розвиває морально-правову свідомість у підлітків тощо.

Підліткам, зважаючи на їхній складний віковий період, дуже важко швидко опанувати широту законів, ключові тлумачення власних прав, відповідні правові системи і той культурно-соціальний контекст, у якому вони самі перебувають. Підлітки не завжди обізнані з законом, не завжди мають ті інструменти, які необхідні їм для розуміння важливості власних прав, сприйняття інформації про те, як саме їхні конституційні права можуть сприяти розвитку та подальшому успішному життю. Проблемні моменти, з якими зазвичай стикаються підлітки, зводяться до розуміння ними сімейних систем та ролі батьків, релігійних свобод і прав щодо віросповідання, злочинності неповнолітніх та судових систем, які б мали бути дружніми до дитини, дотримання прав у засобах масової інформації і загалом – зведенні фундаменту для накопичення цілісної правової вихованості як результату правового виховання. Як уважає М. Кащук, україні необхідним сьогодні є «формування правової культури учнів шляхом накопичення правових знань, формування правових переконань, установок, навичок правомірної поведінки» [4, с. 82].

Підкреслимо, що сучасні вчені розуміють правове і моральне виховання в гармонійній єдності, обстоюють правосвідомість як цінність громадянина і водночас доводять важливість формування правової свідомості, правової поведінки підлітків, що є головною умовою розвитку особистості в суспільстві. Міцний зв'язок правового виховання з моральним вихованням можна пояснити тим, що і мораль, і право загалом утверджують норми поведінки людини, її основні принципи тощо. Отже, можемо констатувати, що правове виховання підлітків є обов'язковим для формування правової компетентності, підвищення рівня правової культури як кожної особистості, так і всього суспільства.

Сучасний американський дослідник Роджер Дж. Р. Левеск акцентує на існуванні системи захисту дітей. Підлітків він вважає особливо вразливими й зазначає, що, попри наявність захисних систем, сьогодні дуже складно визначити права, які визнають інтереси і здібності підлітків. Водночас учений зауважує, що навіть сьогодні ці системи не визнають, що саме підлітки заслуговують на юридичний захист, оскільки вони вважаються «дітьми» й належать до категорії неповнолітніх. Дослідник вказує на загальну причину наявних труднощів, яка «... полягає в тому, що ці системи обов'язково орієнтуються на сім'ю і, як наслідок, зосереджуються на деталізації конституційного права батьків. Доки це відбуватиметься, ця галузь права породжуватиме суттєві труднощі... Системи захисту дітей повинні одночасно обслуговувати і батьків, і їхніх дітей. Обслуговування власних інтересів батьків є проблематичним настільки, наскільки це стосується дитини. Системи соціального забезпечення по суті розглядають дітей як жертв, а їхніх батьків як злочинців. Хоча системи допомоги дітям можуть офіційно не визнавати батьків злочинцями, адже батьки та опікуни – це ті, кого вважають відповідальними за своїх дітей. Виконуючи свої обов'язки, батьки також мають власні потреби, бажання й законні права, які можуть суперечити найкращим інтересам їхніх дітей» [14, с. 139].

Додамо, що в суспільстві панує думка про те, що підлітки мають знати не лише свої права, а й обов'язки, і саме в цьому, на наше переконання, криється нерозв'язаність питання взаємин у сім'ї. Ситуація також погіршується тим, що потужність впливу сім'ї на правове виховання підлітків дуже швидко зменшується, адже сьогодні спостерігається зміна існування сім'ї як такої, і для підлітків, що виховуються у таких сім'ях, це вже не є безпечним середовищем. Так, чвари в сім'ї, насилля над підлітками (не лише фізичне, а й морально-психологічне) зумовлюють таку

ситуацію, коли підлітків потрібно захищати від рідних батьків або осіб, що їх замінюють. Така ситуація, на жаль, спостерігається і в суспільстві: підлітки, стикаючись із агресивним середовищем, самі стають більш агресивними, змінюється їх поведінка в бік неправомірної, злочинної, яку вже не виправити профілактичними діями. Дослідники Крістофер І. Стівенс і Менен Ферол Е. звертають увагу на те, що підлітки в подібних ситуаціях дуже часто мають депресивні стани, тривогу, посттравматичний стрес, академічні й поведінкові проблеми, погані стосунки з однолітками тощо [16, с. 49]. Це характерно не лише для країн з перехідною економікою, а й для розвинених країн, які могли б, на нашу думку, не на рівні окремої громади, а на державному покращити стан правосвідомості підлітків, підвищити їх правову культуру тощо.

Отже, на наше переконання, поняття «правове виховання підлітків» повинно розглядатися крізь призму широких соціальних змін, у межах крос-культурного контексту, що впливає на інтелектуальний розвиток, правову свідомість та вчинки підлітків, ураховуючи невідповідність різних правових систем, які мали б сприяти оновленню прав підлітків для їх більшої самореалізації, зведення власної траєкторії успішного майбутнього життя. Вихователі та вчителі, які працюють із підлітками, юридичні консультанти, правознавці, соціальні працівники, що надають різні види допомоги підліткам, мають спиратися на ті закони, які передбачають захист молоді, а не її криміналізацію під прикриттям правового захисту. Стратегічним напрямом роботи з підлітками, які, наприклад, опинилися в несприятливих обставинах, вважається соціальне втручання, або інтервенція, метою якої є налаштування підлітків на соціальну поведінку й на засвоєння загальноприйнятих морально-правових норм суспільства, обмеження впливу асоціальних цінностей. Так, Ірвінг Спергел, оцінюючи ризики протиправної поведінки підлітків, зауважує, що «робота з молодістю людиною, яка опинилася серед ризиків і загроз, але яка, з іншого боку, є небезпечною для інших, стає все більш складною, якщо враховувати основні структури, навантаження або відносини в сім'ї, у школі, на роботі та із сусідами, систему юстиції» [7, с. 127].

Висновки. З огляду на викладене вище, можемо констатувати, що в тому разі, коли процес правового виховання підлітків буде зосереджений на інноваційних виховних технологіях, розвитку міжособистісних стосунків підлітків, на обговоренні правових відповідей на проблеми, що безпосередньо стосуються підліткового віку (право на приватне життя,

право на доступну і якісну освіту тощо), виховна концепція надасть підліткам більшої правової компетентності, підштовхне до розвитку правової культури. За успішної організації процесу правового виховання підлітки, з одного боку, відчуватимуть себе вільнішими, а з іншого – зможуть узяти на себе більшу відповідальність за своє майбутнє життя. Важливими складниками системи правового виховання підлітків, на нашу думку, мають стати: збалансування свободи висловлення підлітками власних поглядів та їхнього права на захист; розв'язання проблеми сексуального впливу

з боку засобів масової інформації на поведінку підлітків; подолання злочинності, спричиненої різними формами залежності (алкогольні напої, наркотики, інтернет-ігри тощо); розвиток правової свідомості, культури вчинку тощо. Отже, для розв'язання питань, пов'язаних із правовим вихованням підлітків, важливим є науковий пошук у таких сферах, як психологія розвитку, сімейне виховання, охорона здоров'я, соціальна робота, освітня і соціальна політика тощо. Власне, у цьому пошуку і полягають перспективи подальших досліджень у визначеному напрямі.

Список використаних джерел

1. Васянович Г. П. Педагогічна спадщина А. Макаренка у контексті морально-правової відповідальності особистості педагога. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vpm/2008_4vasyanovycht.pdf (дата звернення: 16.08.2020).
2. Головченко В. В., Неліп Г. І., Неліп М. І. Правове виховання учнівської молоді: питання методології та методики: монографія. Київ: Наукова думка, 1993. 137 с.
3. Дзьобань О. Правове виховання в контексті співвідношення права і моралі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 4(18). С. 179–184.
4. Кашук М. Еволюція мети та завдань правового виховання учнівської молоді у межах II половини ХХ століття. *Молодь і ринок*. 2018. № 1(156). С. 79–83. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.126415>.
5. Поліщук О. Історіографічний аналіз проблеми правового виховання молодших підлітків загальноосвітніх навчальних закладів. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 568–573.
6. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/pravo> (дата звернення: 16.08.2020).
7. Спергл Ірвінг. Мобильная работа с молодежью: общественно-ориентированный способ решения проблемы банд молодежи. *Мобильная работа с молодежью во время глобальных изменений*. Москва: Издатель Вальтер Шпехт, 2010. Т 10. С. 122–130.
8. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Київ: Рад. школа, 1970. 288 с.
9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Рад. школа, 1986. 139 с.
10. Философская энциклопедия / гл. ред. Ф. В. Константинов. Москва: Советская Энциклопедия, 1967. Т. 4. 592 с.
11. Шевченко Г. П. та ін. Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія. Луганськ: НОУЛІДЖ, 2013. 332 с.
12. Шевченко Г. П. Виховання – процес людинотворчості, культуротворчості, духотворчості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. Вип. 3(66). С. 288–299.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998.
14. Adolescents and Constitutional Law / Roger J. R. Levesque. Publisher: Springer International Publishing. 2019. 418 p. DOI 10.1007/978-3-030-26639-4.
15. Educating Adolescents Around the Globe. Becoming Who You Are in a World Full of Expectations / Editors: Watzlawik, Meike, Burkholder, Alina (Eds.). Publisher: Springer International Publishing, 2020. 326 p. DOI 10.1007/978-3-030-37900-1.

References

1. Vasyanovich G.P. (2008). Pedagogical heritage of A. Makarenko in the context of moral and legal responsibility of the teacher. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vpm/2008_4vasyanovycht.pdf (access date: 16.08.2020). [in Ukrainian]
2. Golovchenko V.V., Nelip G.I., Nelip M.I. (1993). Legal education of student youth: questions of methodology and techniques: monograph. Kyiv: Naukova Dumka. 137 p. [in Ukrainian]
3. Dzioban O. (2013). Legal education in the context of the relationship between law and morality. Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine". № 4 (18). P. 179–184. [in Ukrainian]
4. Kashchuk M. (2018). Evolution of the purpose and tasks of legal education of student youth within the second half of the twentieth century. Youth and the market. № 1 (156). P. 79–83. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.126415>. [in Ukrainian]
5. Polishchuk O. (2013). Historiographical analysis of the problem of legal education of junior adolescents in secondary schools. Pedagogical discourse. Vol. 15. P. 568–573. [in Ukrainian]
6. Dictionary of the Ukrainian language. URL: <http://sum.in.ua/s/pravo> (access date: 16.08.2020). [in Ukrainian]
7. Spergl Irving. (2010). Mobile work with youth: a socially-oriented way to solve the problem of youth gangs. Mobile work with young people during global change. Moscow: Publisher Walter Specht. T 10. P. 122–130. [in Russian]
8. Sukhomlinsky V.O. (1970). Birth of a citizen. Kyiv: Rad. School. 288 p. [in Ukrainian]
9. Sukhomlinsky V.O. (1986). I give my heart to children. Kyiv: Rad. School. 139 p. [in Ukrainian]
10. Philosophical encyclopedia / ed. by F.V. Konstantinov. Moscow: Soviet Encyclopedia, 1967. T. 4. 592 p. [in Russian]
11. Shevchenko G.P. and others. (2013). Spiritual and cultural values of human education: a monograph. Lugansk: NOULIDGE. 332 p. [in Ukrainian]
12. Shevchenko G.P. (2015). Education - the process of human creativity, cultural creation, spiritual creation. Spirituality of personality: methodology, theory and practice. Vol. 3 (66). P. 288–299. [in Ukrainian]
13. Legal encyclopedia: in 6 volumes / editor: Yu. S. Shemshuchenko (chairman of the editors) and others. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia, 1998. [in Ukrainian]
14. Adolescents and Constitutional Law / Roger J. R. Levesque. (2019). Publisher: Springer International Publishing. 418 p. DOI 10.1007/978-3-030-26639-4. [in English]
15. Educating Adolescents Around the Globe. Becoming Who You Are in a World Full of Expectations / Editors: Watzlawik, Meike, Burkholder, Alina (Eds.). Publisher:

16. Stevens Kristopher I., Mennen Ferol E. Community Violence Exposure and Aggressive Behavior Problems Among Adolescents: Does Child Maltreatment Moderate the Longitudinal Associations? *Child Maltreatment Research, Policy, and Practice* (Editors Sonya Negriff). Publisher: Springer International Publishing, 2018. P. 49–71. DOI 10.1007/978-3-030-04561-6.

Відомості про автора:

Дем'яненко Анатолій Миколайович
Lobbyzp@gmail.com
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.33842/22195203/2021/25/148/6153

*Матеріал надійшов до редакції 11. 12. 2020 р.
Прийнято до друку 22. 12. 2020 р.*

Springer International Publishing, 2020. 326 p. DOI 10.1007/978-3-030-37900-1. [in English]

16. Stevens Kristopher I., Mennen Ferol E. (2018). Community Violence Exposure and Aggressive Behavior Problems Among Adolescents: Does Child Maltreatment Moderate the Longitudinal Associations? *Child Maltreatment Research, Policy, and Practice* (Editors Sonya Negriff). Publisher: Springer International Publishing. P. 49–71. DOI 10.1007/978-3-030-04561 [in English]

Information about the author:

Demianenko Anatolii Mykolayovych
Lobbyzp@gmail.com
Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

doi: 10.33842/22195203/2021/25/148/6153

*Received at the editorial office 11. 12. 2020.
Accepted for publishing 22. 12. 2020.*